

tionale spørgsmål og bringer desuden kilder til diskussionen om Tysklands forhold til omverdenen (bl. a. en betænkning fra 1861 med forslag om at optage Danmark og Holland, evt. også Belgien og Schweiz, i Det tyske Forbund), til debatten om demokrati, frihed og social retfærdighed og til forholdet mellem stat og kirke, der jo efter 1871 kom til at spille en så vigtig rolle.

Konkluderende kan det om begge bind siges, at de giver et godt indtryk af, hvilke emner der optog de opinionsdannende kredse i Tyskland i disse tredive år. Og takket være et udmærket noteapparat er det let at finde frem til, hvor kilden er taget fra, ligesom det mange steder er nævnt, hvor kilden siden er trykt. Dette vil lette arbejdet for den, der ønsker at gå videre med periodens politiske debat.

Otto Rühl

Dietrich Beyrau: Russische Orientpolitik und die Entstehung des deutschen Kaiserreiches 1866–1870/71. (Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München). Wiesbaden, In Kommission bei Otto Harrassowitz, 1974. 308 s. DM 68.

Dietrich Beyrau har i denne bog, der er en ændret udgave af hans disputats fra 1970, sat sig for at se på vekselvirkningen mellem problemer på Balkan og i Tyskland og Ruslands holdning til disse. Han mener nemlig ikke, at de historikere, der tidligere har set på denne periode, i tilstrækkelig grad har været opmærksomme på denne vekselvirkning, også selvom de som f. ex. Mosse (i *The European Powers and the German Question 1848–1871*) gik videre end blot at forklare den russiske holdning overfor Preussen med de dynastiske forbindelser og Alvensleben-konventionen.

Beyrau ser først på tendenserne i den russiske politik efter Krim-krigen og understreger, at Rusland i hele den anden halvdel af det 19. årh. koncentrerede sig om en indre stabilisering. Man kan derfor tale om en forholdsvis vidtgående passivitet i udenrigspolitikken. I 1866 forsøgte Gorcakov ganske vist at få indflydelse på resultatet af den preussisk-østrigske krig, men da Napoleon regnede med at opnå mest ved direkte forhandlinger med krigens to parter, kom der ikke noget ud af de forsigtige russiske forsøg.

Et interessant aspekt hos Beyrau er den vægt, han lægger på pressens betydning, først og fremmest M. N. Katkovs lederartikler i *Moskovskie Vedomosti*. Her savner man dog en mere principiel redegørelse for, hvad Beyrau mener at kunne bruge den russiske presse til. Hvilken indflydelse på beslutningsprocessen havde den? Beyrau skriver ét sted, at »Katkov wurde zu einem Faktor, den ein Politiker ohne Not nicht unbeachtet lassen durfte« (s. 54), men nævner senere (s. 223), hvordan Gorcakov advarer Thiers, der er i St. Petersburg, mod at tro, »dass die russische Presse der Ausdruck des russischen Volkswillens sei. Hier in Russland gelte der Wille des Kaisers, der allein zu bestimmen habe, welche Politik Russland befolgen werde«. Og rent faktisk viser det sig da også, at Rusland fører en Preussen-venlig politik, mens Katkov i hele perioden 1866–1870 skrev og talte for en tilnærmelse til Frankrig. Det støtter dog Beyraus opfattelse af Katkov som en vigtig person, at Bismarck søgte at »købe« ham for at stoppe hans kampagne, og – da dette mislykkedes – udsprede det rygte, at *Moskovskie Vedomosti* var et »Hietzinger-Organ«, altså et organ for den afsatte konge af Hannover.

Beyrau formår i sin skildring af perioden 1866–1870 virkelig at give en fornemmelse af sammenhængen mellem de forskellige sider af Ruslands udenrigspolitik. Man ser, hvordan det ikke lykkes Rusland at få et samarbejde igang med Østrig-Ungarn eller Frankrig på Balkan, men at Rusland tværtimod igen i bl. a. Kreta-spørgsmålet lider et diplomatisk nederlag. Resultatet er, at Rusland stadig kun har Preussen som mulig forbunds-

fælle, og dette er baggrunden for de russiske løfter om at opstille en hær ved grænsen til Gallizien i tilfælde af en krig mellem Det nordtyske Forbund og Frankrig for at holde Østrig bundet dér.

Da krigen kommer i 1870, behøver Berlin derfor ikke at tage hensyn til Østrig-Ungarn. Beyrau belyser Ruslands vanskelige stilling ved at vise, hvordan den russiske regering både ønskede at hindre en for voldsom preussisk magtudvidelse, men samtidig ville bevare et godt forhold til Bismarck, idet man ville benytte lejligheden til at ophæve Pariseraftalens artikler om Sortehavets neutralitet og afmilitarisering. Da den russiske regering den 31. okt. 1870 til de europæiske regeringer meddeler, at man har ophævet disse bestemmelser, har man valgt: Rusland var igen afhængig af Preussens nåde. Og Beyrau slutter med at vise, hvorledes pressen (specielt Katkov) opfattede dette: En lille kompensation, der intet betød for Preussen, til gengæld for den afgørende, venlige neutralitet.

Dietrich Beyraus bog viser, at der stadig er emner i Reichsgründungsperioden, der kan tages op til behandling, og han har givet en grundig og interessant skildring af de mange aspekter i Ruslands politik i denne periode.

Otto Rühl

Eric J. Evans, ed.: *Social Policy 1830–1914. Individualism, collectivism and the origins of the Welfare State. Birth of Modern Britain Series.* London, Routledge and Kegan Paul 1978. xvi+302 s. £ 6.50. Paperback £ 3.95.

Oliver MacDonagh: *Early Victorian Government 1830–1870.* London, Weidenfeld and Nicolson 1977. 242 s. £ 3.75 paperback.

David C. Marsh: *The Changing Social Structure of England and Wales 1871–1961.* International Library of Sociology. London, Routledge and Kegan Paul paperback ed. 1977. xiii+273 s. £ 1.95.

Emnet for de to første af de ovenstående bøger er statens rolle i det 19. århundredes engelske samfund. Det centrale, omend vanskeligt håndterlige, begreb i den diskussion er naturligvis 'laissez-faire'. De fleste historikere, også disse to værkers forfattere, erkender at den økonomiske liberalismes teoretikere – Adam Smith og David Ricardo f. eks. – ikke kan tages til indtægt for helt at udelukke statsindgriben i det sociale og økonomiske system. På den anden side var 'laissez-faire' og 'self-help' så gennemgribende normer i det 19. årh.s England at diskussionen om den offentlige sektors udbygning i dette tidsrum uundgåeligt bliver til historien om laissez-faire princippernes gradvise given op overfor nødvendigheden af statslig intervention efterhånden som den fri markedsmekanisme viser sig økonomisk og socialt uacceptabel. For historikerne er der så tilbage at diskutere hvorfor, hvordan og i hvilke hovedfaser udviklingen henimod den nutidige blanding af kapitalistisk markedsøkonomi og statsinterventionisme formede sig.

Eric J. Evans værk er en kildesamling forsynet med en kort og fortræffelig problemdefinerende indledning. Evans accepterer laissez-faire begrebet i betydningen 'the belief that government intervention can achieve little positive good, and should be reserved to ensure the elimination of abuses which hinder the free market' (s. 6). I den forstand var den engelske regerings indsats også på f. eks. fattiglovs-, fabriksinspektions- og sundhedsområdet laissez-faire politik frem til omkring 1870. Herefter kan der spores tendenser til en mere aktiv og foreskrivende rolle fra statens side, med en accellererende 'kollektivistisk' tendens fra ca. 1895 og frem til 1914; uden at der dog på det tidspunkt kan tales om nogen universalistisk velfærdsopfattelse hos reformlovgiverne. Dette forløb illustreres